

ՀՈՔԵԼՅԱՆՆԵՐ, ՀՈՔԵԼՅԱՐՆԵՐ

ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՐՅԸ

ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՉ

(ՊԲ ՀԱՍՏԻՔԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՆՈՐ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԻ
ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ 20-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ)*

**Մ. Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, պարմական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, «Կաճառ» գիտական կենտրոնի ղեկավար,**

**Ա. Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, «Կաճառ» գիտական կենտրոնի
ավագ գիտաշխատող, Հ. Ա. ԱՎԱՆԵՍՈՎ, ՄՄՀ Կովկասագիտության
կենտրոնի աշխատակից**

Պաշտպանության բանակի՝ որպես կանոնավոր զինված ուժերի կազմավորման հարցի ուսումնասիրությունը հրատապ է Ադրբեյջանի ազդեցության հետևանքով հարկադրված զինված ինքնապաշտպանության դիմելու՝ Արցախի հայ ազգաբնակչության՝ միջազգային իրավունքով ամրագրված գործողությունների արդարացիության փաստը հանրահռչակելու տեսակետից:

Թեմային վերստին անդրադառնալը պահանջված է նաև այն հանգամանքով, որ որոշ հեղինակներ, անտեսելով գիտության արդի նվաճումները, այդ թվում նաև ՊԲ կազմավորման հիմնահարցերի գիտական ուսումնասիրությունների արդյունքները, շարունակում են նախկին սխալները կրկնել և անհարկի շրջանառել, որոնք ակնհայտորեն խոչընդոտում են ճշմարտության որոնումների առաջընթացը ու վնասում տեղեկատվական պատերազմում հայկական դիրքերի ամրապնդմանը, Ադրբեյջանի հետ հակամարտության վերաբերյալ օբյեկտիվ հասարակական կարծիքի ձևավորմանը: Բանակաշինության վերաբերյալ հրատարակված մի հոդվածի բազում սխալներից մեկին՝ Պաշտպանության բանակի կազմավորման վերաբերյալ դրա հեղինակի թյուր պատկերացմանն անդրադարձ արդեն եղել է¹: Մասնավորապես, հատկանշվել է, որ անտեսելով նախորդ գիտական հետազոտությունները կամ հերթական անգամ անտեղյակություն դրսևորելով՝ պատմաբան Հրանտ Աբրահամյանը գրել է. «Արցախի բանակի ամբողջական կազմավորման գործընթացը ավարտին հասավ այդ նույն թվականի (1992) սեպտեմբերին»²: Այս մասին թերևս չխոսվեր, եթե Արցախյան

* Հերագուրությունն իրականացրել է Լ.Ղ.Հ. ԿԳՆ կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցության շնորհիվ՝ N SCS 16.10-007 գիտական թեմայի շրջանակներում:

¹ Հարությունյան Մ., Նորագույն շրջանի ազգաբնակչության պայքարի պատմության խեղաթյուրումների և հարակից այլ հարցերի մասին, «Կաճառ» տարեգիրք, հ. 3(35-46), Ը., «Կաճառ» գիտական կենտրոնի հրատ., 2014, էջ 215-216:

² Աբրահամյան Հ., Կամավորական ջոկատներից մինչև Պաշտպանության բանակի արեղծումը, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Ե., 2006, հ. 3, էջ 129: Այդ միտքը հեղինակը կրկնել է նաև ավելի ուշ տպագրած գրքում. տե՛ս Աբրահամյան Հ., Մարտնչող Արցախը, գիրք Գ (1985-2000), Ս., «Դիզակ պլյուս», 2007, էջ 560:

պատերազմին, Պաշտպանության բանակի մարտական ուղուն և կազմավորմանը նվիրված ատենախոսության հրապարակային պաշտպանությանը ներկա չլինելը այդ նույն պատմաբանը և անձամբ լսած չլինելը, թե ինչպես է Մ. Հարությունյանը պարբերաշրջանների բաժանել ՊԲ կազմավորման գործընթացը: Որևէ արդարացում չունի Հ. Աբրահամյանի կողմից ՊԲ կազմավորմանը և մարտական ուղուն նվիրված նախորդ ուսումնասիրությունների արդյունքների հանիրավի անտեսումը, ինչը հանգեցրել է թյուրիմացության: Մինչդեռ այդ ուսումնասիրություններում փաստորեն ապացուցվել է, որ ՊԲ կազմավորման գործընթացը տևել է 1988 թ. փետրվարից մինչև 1994 թ. հունվարը և ունեցել է 4 փուլ³:

Հանդիպում են նաև այնպիսի հեղինակներ, որոնք, անտեսելով Ադրբեջանի Հանրապետության հետ Արցախի Հանրապետության հակամարտության լուծված չլինելը, տեղեկության պատերազմում համոզիչ ու աներկբա փաստարկների կարևորությունը, Արցախում պետականաշինության ակներև նվաճումները, փորձում են պետականության բաղադրիչներից մեկը՝ Պաշտպանության բանակը ներկայացնել որպես ՀՀ ԶՈՒ ստորաբաժանումներից մեկը՝ այդպիսով ակամա ժխտելով ՊԲ՝ որպես Արցախում պետականակերտման՝ հանուրի կողմից ճանաչված ամենամեծ նվաճման փաստը: Օրինակ, Հայաստանի Հանրապետությունում բանակաշինության գործընթացն առանձին ուսումնասիրության նյութ դարձրած ՀՀ ՊՆ մամուլի խոսնակ Արծրուն Հովհաննիսյանը, անդրադառնալով Մ. Հարությունյանի աշխատությանը⁴, գրել է. «Այն հանգամանորեն ներկայացնում է ԼՂՀ պաշտպանության բանակի կազմավորման գործընթա-

³ Տե՛ս **Հարությունյան Մ.**, *Արցախյան պարերազմը և Պաշտպանության բանակի մարտական ուղին. 1991-1994 թթ.: Պատմ. գիտութ. թեկնածուի գիտակ. ստորին հայցման արեւնախոսություն*, Ե., 2001 (պահվում է ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գիտական և Հայաստանի ազգային գրադարաններում), էջ 158-159, **նույնի՝** *Պաշտպանության բանակ: Տե՛ս Ղարաբաղյան ազգաբազրական պարերազմ. 1988-1994: Հանրագիտարան, 1 հատորով*, Ե., ՀՀՀ, 2004, էջ 549-554, **նույնի՝** *ԼՂՀ պաշտպանության բանակի կազմավորման պատմությունից*, «Ազգ և ժառանգություն» համահայկական երիտասարդական գիտաժողով: Ձեկուցումների ժողովածու, Ս., 2006, էջ 93-96, **նույնի՝** *Շուշիի ազգաբազրման և ԼՂՀ զինված ուժերի կազմավորման հարցի շուրջ, Շուշին հայոց քաղաքակրթության օրրան (Շուշիի ազգաբազրման 15-րդ տարեդարձին նվիրված գիտաժողովի նյութեր)*, Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007, էջ 205-217 և այլն:

⁴ **Հարությունյան Մ.**, *Արցախյան պարերազմը և Պաշտպանության բանակի մարտական ուղին. 1991-1994 թթ.: Պատմ. գիտութ. թեկնածուի գիտակ. ստորին հայցման արեւնախոսություն*:

ցը, նաև Արցախում ընթացած մարտական գործողությունները: Նման մեկնարանմամբ, սակայն, կարծես առանձնացվում է Հայոց բանակի կազմավորման միասնականությունը*, քանի որ, ըստ էության, Պաշտպանության

* Ավելորդ չենք համարում այս տրամաբանությամբ շինծու և անհիմն մեղադրանք ներկայացնող հեղինակներին պարզաբանելու, որ պատմաբան Մ. Հարությունյանի խնդիրն է եղել ներկայացնելու Արցախյան պատերազմը և Պաշտպանության բանակի մարտական ուղին, ինչն ամենևին չի նշանակում, թե «Հայոց բանակից առանձնացնելու» միտում է դրսևորվել: Անկասկած, ամբողջ Հայկական բանակի պատմության ընդհանրացման հավակնորդը պարտավոր է անպայման ներկայացնել Պաշտպանության բանակի՝ որպես հայկական պետականության առաջնադիրքի պահապանի հավասարի պատմությունը ևս, քայց ահա ՊԲ պատմությունը ուսումնասիրության նյութ դարչնած հեղինակի համար ամենևին պարտադիր չէ մանրամասնել Հայոց բանակի ամբողջական պատմությունը: Բայց ցանկության դեպքում ամեն ոք կարող է տեսնել, որ խնդրո առարկա աշխարհությունում ՊԲ կազմավորման գործընթացն ու մարտական ուղին ըստ անհրաժեշտության ներկայացվել է հայկական բանակի ամբողջական պատմության համարեքստում: 1991-1994 թթ. Արցախում բանակաշինության գործընթացը հնարավորինս ներկայացվել է թե՛ փաստացի և թե՛ իրավաբանորեն: Եթե որոշ ընթերցողներ այդ ամբողջության մեջ չեն տեսնում սկնհայտը, սպա «մեղավոր» են փաստերը, քայց ոչ երբեք դրանց հավատարիմ մնացող ուսումնասիրողը: Իսկ նրանք, ովքեր փաստերի անտեսմամբ փորձում են քաղաքականացնել անցյալը կամ ժողովրդահանո հայտարարություններով («մածունը սպիտակ է» հանգույն) սքողել իրենց ոչ գիտական մտրեցումը, սպա նախ սրիպված են պատասխանելու հետևյալ հարցերին՝ ի՞նչ նկատի ունեն «Հայոց բանակ» ասելով, ի՞նչ իրավաբանական փաստերի հիման վրա: Կարծում ենք՝ սկզբունքային պետք է համարել այն մտրեցումը, որ Արցախի պաշտպանության բանակը՝ որպես երկրորդ հայկական պետության կարևոր խորհրդանիշ, գիտական շրջանառության մեջ դնելը անհրաժեշտ փաստարկ կրառնա «Լեռնային Ղարաբաղի իբր ՀՀ կողմից օկուպացվելու, Արցախի պաշտպանության բանակը ՀՀ ՁՈՒ մի ստորաբաժանումը կամ «Հայկական էքսպեդիցիոն կորպուս» ներկայացնելու, հետևաբար հանուն ինքնորոշման իրավունքի իրացման համաժողովրդական պայքարը Ադրբեջանի Հանրապետության և Հայաստանի Հանրապետության միջև հակամարտության նենգափոխելու»՝ մեր հակառակորդների ջանքերը չեզոքացնելու համար:

Այդ համարեքստում կարևոր է նաև Արցախի Հանրապետության՝ որպես անկախ պետության ինքնորոշման իրավունքի հիման վրա միջազգային ճանաչմանը հասնելը, իսկ զգացմունքային-հուզական սրացումներով Արցախը ՀՀ մի մարզը հռչակող քաղաքական գործիչների ու հեղինակների վաղաժամ պոռթկումներն ընդամենը «արջի ծառայություն» են հայկական դիվանագիտության ու քաղաքագիտական մրքի համար:

բանակը Հայկական բանակի կարևորագույն, բայց միայն մի մասն է»⁵:

«Հայկական բանակ» հասկացության` որպես ՀՀ ՁՈՒ ու ԼՂՀ ՊԲ ընդհանրական մեկ անվանման օգտագործումը մեջբերված պարբերությունում և հաջորդիվ գիտական համարվել չի կարող, որովհետև ԼՂՀ պաշտպանության բանակի` իբրև առանձին պետական կառույցի կարգավիճակը ճանաչված ու արձանագրված է ինչպես ԼՂՀ և ՀՀ իրավաքաղաքական ու ղեկավար փաստաթղթերում, այնպես էլ միջազգային հեղինակավոր կառույցների ու փորձագետների վերլուծություններում⁶:

Արցախի Հանրապետության Պաշտպանության բանակը կազմավորվել, կայացել ու զարգանում է ՀՀ ՁՈՒ հետ ամենաբարձր մակարդակի ինտեգրման հետևողական խորացման ու սերտաճման ուղիով: Կարծում ենք, որ ՀՀ ՁՈՒ կազմի մեջ մտնելու հեռանկարը պայմանավորված է ՀՀ ու Արցախի Հանրապետության համադաշնության կամ հնարավոր դե յուրե վերամիավորման տեսլականի կենսագործումով:

Արդեն գիտական շրջանառության մեջ են և պատմագրության սեփականությունն են դարձել բազմաթիվ հիմնահարցեր: Դրանցից կարելի է հատկանշել կամավորական և աշխարհագրային ջոկատների կազմա-

⁵ **Հովհաննիսյան Ա.**, *Բանակաշինությունը Հայաստանի երրորդ հանրապետությունում*, Ե., 2015, էջ 12:

⁶ Տե՛ս, օրինակ, «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության զինված ուժերի զինծառայողների զինվորական կոչումների մասին» ԼՂՀ օրենքը, *Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության գործող օրենքների ժողովածու (1994-2001)*, Ս., «Պոլիգրաֆ» ՊՓԲԸ, 2001, էջ 121-122, «Զինծառայողների նյութական պարասիսանափության մասին» ԼՂՀ օրենքը, «Պաշտոնական փեդեկազիր», 2005, հ. 12, էջ 25-28, Արցախի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության արխիվ (ԱՀ ՊՆԱ), *Дело с перепиской МО и ГШ ВС РА, 14.01-10.09 1995 г.*, գործ հ. 3, Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության կոլեգիայի որոշում (26-27 դեկտեմբերի 1995 թ.), Գույքագրային համար 28, ք. 7, ք. 10 և հաջորդիվ, **Захаров В.**, *Военное строительство в государствах постсоветского пространства*, *Рос. ин-т стратегич. исслед.*, М., *РИСИ*, 2011, с. 256, **Քոբանջյան Հ.**, *Անվրանգության քաղաքագիտական պրոբլեմներ*. ԽՍՀՄ վերակառուցում-Ղարաբաղ, Հայաստան, Անդրկովկաս-Աֆղանստան, Ե., ՀՀ ՊՆ Դ. Կանաչյանի անվ. ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, 2009, էջ 249, **Քոբանջյան Հ.**, *Հակամարտության էթնոքաղաքագիտություն*: Հայաստանի ռազմական քաղաքականության և ազգային անվրանգության հիմունքները, Ե., ՀՀ ՊՆ Դ. Կանաչյանի անվ. ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, 2010, էջ 672 ևն, http://www.acus.org/docs/0101-Strategic_Assessment_Central_Eurasia.pdf (էջ 59, 60-61) ևն:

վորման շարժառիթները, Ինքնապաշտպանության ուժերին (ԻՊՈՒ) պետական կարգավիճակ շնորհելու մասին ԼՂՀ ԳԽ 1992 թ. փետրվարի 24-ի որոշման ու ԼՂՀ պաշտպանության խորհրդի գործունեության նշանակությունը, 1992 թ. մարտի 26-ին ԼՂՀ Նախարարների խորհրդին առընթեր Պաշտպանության (այնուհետև՝ Ինքնապաշտպանության) կոմիտեի (ԻՊԿ) ստեղծման և նրա գործունեության հիմնական ուղղությունները, «Պաշտպանական շրջանային լրակազմի ուժերի ու միջոցների կառուցվածքի մասին» ԻՊԿ նախագահի 1992 թ. օգոստոսի 14-ի հրամանի և կանոնավոր բանակի ստեղծման նախնական փուլի առանձնահատկությունները: Անդրադարձներ են եղել նաև բանակային շինարարության քաղաքական հիմքերին, 1992 թ. օգոստոսի 15-ին ԼՂՀ պաշտպանության պետական կոմիտեի (ՊԿ) ստեղծմանը և գործունեության հիմնական ուղղություններին, ապա նաև բանակային ենթակառուցվածքի կատարելագործման, մարտական փորձի հարստացման և նյութատեխնիկական հիմքերի ստեղծման գործընթացներին (1992 թ. սեպտեմբեր-1993 թ. հունվար)⁷:

Կարևորվել են նաև ԻՊԿ շտաբում մարտերի պլանավորման, հրամանատարներին օգնելու, բանակային կադրերն ակտիվացնելու աշխատանքների արդյունավետության բարձրացման հետևողական ջանքերը, ինչպես նաև զորքերի կառավարման կատարելագործումը, նորաստեղծ ուսումնական կենտրոններում հրամանատարների մարտավարական հմտությունների բազմապատկումը: Առաջին պլան է մղվել ԻՊՈՒ-ն ՊԲ-ի վերակազմավորելու մասին ԼՂՀ ՊԿ նախագահի 1993 թ. նոյեմբերի

⁷ Տե՛ս **Հարությունյան Մ.**, Արցախյան պայերազմի սկիզբը և Շուշիի ազատագրումը, Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000, **նույնի**, Արցախյան պայերազմը և Պաշտպանության բանակի մարտական ուղին. 1991-1994 թթ., պայմանական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման արեևստություն, **նույնի**՝ Արցախի ինքնապաշտպանության ուժերի կազմավորումը, «ԼրՊՀ գիտական տեղեկագիր», 2000, հ. 1, էջ 78-87, **նույնի**, Բանակի և հասարակության միասնությունը՝ պետական անվտանգության ապահովման երաշխիք, «Բանակ - հասարակություն» համաբանակային գիտագործնական կոնֆերանս (գեկուցումներ, ելույթներ), Ս., «Պոլիգրաֆ», 2007, էջ 86-91, **նույնի**, Շուշիի ազատագրման և ԼՂՀ զինված ուժերի կազմավորման հարցի շուրջ, «Շուշին՝ հայոց քաղաքակրթության օրրան», Շուշիի ազատագրման 15-րդ տարեդարձին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007, էջ 205-217, **նույնի**, Հայաստան-Արցախ. պայմանության և արդիականության զուգահեռներում, հողվածների ժողովածու, գիրք Ա, Ս., «Գիզակ պլուս», 2009, **նույնի**, Պաշտպանության բանակ, Լարսաբաղյան ազատագրական պայերազմ. 1988-1994, Հանրագիտարան, էջ 549-554 ևն:

10-ի հրամանը: Հայ պատմագրության համար ընդունելի է այն տեսակետը, որ ՊԲ իրավաբանորեն կազմավորման ավարտը տեղի է ունեցել ՊՊԿ նախագահի 1994 թ. հունվարի 4-ի համապատասխան հրամանագրով:

Ինքնապաշտպանության նպատակով զինված ջոկատների կազմավորումը Արցախում պահանջված էր նախկին Ադրբեջանական ԽՍՀ մի շարք խոշոր քաղաքներում ու շրջաններում պետականորեն կազմակերպված հայ բնակչության ջարդերից ու տեղահանություններից, ինչպես նաև ԼՂԻՄ բնակավայրերի վրա ավազակային հարձակումներից և էթնիկական գտումներից հետո հայ ժողովրդի ֆիզիկական գոյությանը սպառնացող մարտահրավերները չեզոքացնելու անհրաժեշտությամբ:

Արցախում զինված կազմավորումները, որոնց հիմքի վրա հետագայում ձևավորվել է կանոնավոր բանակ, ստեղծվել են հենց ադրբեջանական զինված կազմավորումների հարձակումներից ինքնապաշտպանվելու նպատակով: Նմանապես, կանոնավոր բանակ ստեղծելը կյանքի պահանջ էր՝ Ադրբեջանի՝ օտարագրի վարձկաններով ու նախկին խորհրդային ռազմական տեխնիկայով ուժեղացված կանոնավոր և գորակոչային բանակի լայնածավալ նախահարձակմանը դիմակայելու, մեր հանրապետության բռնագավթած տարածքներն ազատագրելու նպատակով:

Շուշիի ռազմագործողությունը փաստորեն առանձին գործող ինքնապաշտպանական ջոկատներից ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերի՝ նոր հաստիքակազմակերպական կառուցվածքի անցման և արագ զարգացման նախերգանքն էր⁸: Անկասկած, Շուշիի ազատագրումը կարևոր հանգրվան էր Արցախում կանոնավոր զինված ուժեր ստեղծելու և, ընդհանրապես, ռազմական շինարարության համար: Ոչ հեռու անցյալի վերախմաստավորման համատեքստում բազմիցս անդրադարձներ եղել են մայիսի 9-ը՝ Շուշիի ազատագրման օրը, նաև ԼՂՀ պաշտպանության բանակի օր հռչակելու հանգամանքներին, պատմական ու իրավական հիմքերին: Սակայն կյանքը ցույց է տվել, որ անհրաժեշտ է վերստին արժարժել այդ ամենը, որպեսզի ճշմարտությունը հասնի գոնե այն հեղինակներին, որոնք իրենց հորինվածքները որպես «նոր տեսակետ» ներկայացնելու կամ ակնհայտ սխալները քողարկելու նպատակով դիտավորյալ ու միտումնավոր չեն անտեսում նախորդ ուսումնասիրությունների արդյունքները:

Ինչպես հայտնի է, Մայիսի 9-ը Հաղթանակի, ԼՂՀ պաշտպանության բանակի և Շուշիի ազատագրման օր է սահմանվել ԼՂՀ նախագահի կողմից 1995 թ. դեկտեմբերի 25-ին ստորագրված «ԼՂՀ տոն և հիշատակի օրե-

⁸ *Հարությունյան Մ., Արցախյան պատերազմի սկիզբը և Շուշիի ազատագրումը, էջ 126:*

րի մասին» ԼՂՀ օրենքով⁹: Մայիսի 9-ը նաև Պաշտպանության բանակի օր հռչակելու փաստը բացատրվել է Շուշիի հաղթանակի կարևորության, ռազմագործողության գրագետ պլանավորման ու փայլուն կերպով անցկացման, ինչպես նաև առաջին անգամ մի քանի զորատեսակների ներգրավման ու նրանց համագործակցության ապահովման և այլ հանգամանքներով: Հիրավի, Շուշիի ազատագրման ռազմագործողության ընթացքում ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերը և կամավորական ջոկատները լուրջ քննություն են բռնել և ապացուցել միասնական լինելու առավելությունը: Այս ամենով հանդերձ, ուսումնասիրողները դեռևս չեն գտել այնպիսի փաստեր, որոնք իրավաբանորեն կհիմնավորեին մայիսի 9-ը ՊԲ ստեղծման օր համարելը: Ընդհակառակը, առայսօր վերհանված բոլոր փաստերը միահամուռ վկայում են, որ ՊԲ կազմավորման համար ելակետ պետք է ընդունել ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1992 թ. փետրվարի 24-ի որոշումը ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերի մասին:

Ժամանակին արխիվային նյութերի և իրադարձությունների տրամաբանական զարգացման ու պատճառահետևանքային կապի վրա հենվելով՝ պատմաբան Մ. Հարությունյանը հիմնավորել է այդ տեսակետը¹⁰: Մասնավորապես, նա հատկանշել է արխիվային նյութերից հայտնի այն փաստը, որ արդեն 1995 թ. դեկտեմբերի 5-ին ավարտվել էին «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության տոն և հիշատակի օրերի մասին» ԼՂՀ օրենքի նախագծի մշակման աշխատանքները, ինչի մասին ԼՂՀ խորհրդարանի* քարտուղար տիկին Է. Գաբրիելյանին ծանուցել է ԼՂՀ խորհրդարանի կրթության, գիտության, մշակույթի, առողջապահության, սպորտի և սոցիալական հարցերի մշտական (Ժամանակավոր)* հանձնաժողովի նախագահ Ա. Սողոմոնյանը¹¹: Օրենքի նախագծում Պաշտպանու-

⁹ Տե՛ս «Կանառ» գիտական կենտրոնի արխիվ, ԼՂՀ օրենքներ, Գործ հ. 4, էջ 23:

¹⁰ **Հարությունյան Մ.**, Շուշիի ազատագրման և ԼՂՀ զինված ուժերի կազմավորման հարցի շուրջ, Շուշին հայոց քաղաքակրթության օրրան: Շուշիի ազատագրման 15-րդ տարեդարձին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007, էջ 205-217, տե՛ս նաև՝ **նույնի**, Հայաստան-Արցախ. պայմանության և արդիականության զուգահեռներում (հողավածների ժողովածու), գիրք Ա, Ա., 2009, էջ 152-159:

* Այսպես է բնագրում:

¹¹ Արցախի Հանրապետության պետական արխիվ (ԱՀ ՊԱ), ֆ. 254, ց. 4, պ. մ. 16, կ. 2 (ԼՂՀ խորհրդարանի երկրորդ գումարման առաջին նստաշրջան. 1995 թ. դեկտեմբերի 8-26-ի նիստերի սղագրությունները), էջ 15:

թյան բանակի օր էր նշված հունիսի 7-ը¹²: Հետագա ուսումնասիրությունների և ժամանակի գործիչների հետ հարցազրույցների արդյունքում պարզվել է, որ հունիսի 7-ն ընտրվել է 1991 թ. այդ նույն օրը Հաղորդի շրջանի Ծամձոր գյուղի ազատագրման կապակցությամբ, ինչը համարվել է ինքնապաշտպանական ջոկատների ձեռք բերած առաջին հաջողությունը»¹³: Կարծում ենք, որ այս ընտրության համար պակաս կարևոր դեր չի խաղացել այն ժամանակ ԼՂՀ պաշտպանության նախարար, ՊԲ հրամանատար, գեներալ Ս. Բաբայանի ազդեցությունը: ԼՂՀ խորհրդարանը «ԼՂՀ տոն և հիշատակի օրերի մասին» օրենքի նախագիծն առաջին ընթերցմամբ քննարկել է 1995 թ. դեկտեմբերի 11-ին, ապա հետաձգել հաջորդ օրվան: Իսկ մինչ այդ նախագիծն ուղարկվել էր ԼՂՀ ՆԳ նախարարին, արդարադատության վարչության պետին, վարչապետին, պաշտպանության նախարարությանը, Նախագահին**, և ստացվել են համապատասխան առաջարկություններ¹⁴: Դեկտեմբերի 12-ի քննարկմանը ժամանակավոր հանձնաժողովի նախագահ Ա. Սողոմոնյանը ներկայացրել է ստացված երեք առաջարկությունները. մայիսի 9-ը՝ Նախագահի աշխատակազմի կողմից, սեպտեմբերի 3-ը՝ Կառավարության կողմից, հունիսի 7-ը՝ Պաշտպանության բանակի կողմից: Հանձնաժողովի եզրակացությունը հետևյալն էր. քանի որ Պաշտպանության բանակն ինքն էր առաջարկում իր օրը, ուստի պետք է ընդունել հենց հունիսի 7-ը¹⁵: Սակայն, ԼՂՀ ԳԽ խոսնակ Կ. Բաբոյանի առաջարկությամբ, ՊԲ օրվա ընտրությունը հետաձգվել է՝ հաջորդ նիստում քննարկելու համար, մինչև առաջարկություններ ներկայացրած կողմերի ընդհանուր հայտարարի գալը:

Արխիվային նյութերի բացը լրացրել են ժամանակի գործիչները: ԳԽ նախկին քարտուղար Է. Գաբրիելյանի և վերոհիշյալ ժամանակավոր հանձնաժողովի նախկին նախագահ Ա. Սողոմոնյանի հետ ճեպագրույցներից պարզ է դարձել, որ ԼՂՀ նախագահի աշխատակազմի առաջարկած օրն ընդունելու համար գլխավոր «փաստարկ» է համարվել տոն և հիշա-

¹² Նույն տեղում, էջ 16:

¹³ Պատմաբան Հրանտ Աբրահամյանը սխալմամբ կարծում է, թե Տոնն է Արցախի փարածքում ազատագրված առաջին բնակավայրը (տե՛ս **Աբրահամյան Հ.**, Կամավորական ջոկատներից մինչև Պաշտպանության բանակի սրբեղծումը, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Ե., 2006, հ. 3, էջ 127):

** Բնագրում հաջորդականությունն այսպիսին է:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 6:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 11-12:

տակի օրերի քանակը հնարավորինս սահմանափակելու նպատակահարմարությունը¹⁶:

Մ. Հարությունյանի վկայությամբ, երբ վերհանվել ու գիտական շրջանառության մեջ է դրվել Պաշտպանության բանակի կազմավորման իրավական թղթապանակը, այդ ժամանակ ՊԲ հրամանատար, գեներալ-լեյտենանտ Ս. Օհանյանը, ի պաշտպանություն մայիսի 9-ի, հղում է կատարել ՀՀ Ձինված ուժերի ներքին ծառայության կանոնագրքին, որտեղ սահմանված է, որ զորամասի տարեկան տոնի համար կարող է ամսաթիվ ընտրվել զորամասի պատմության հիշարժան օրերից մեկը՝ կազմավորումը, շքանշանով պարգևատրվելը, Հայրենիքի թշնամու դեմ մղված մարտում տարած նշանակալից հաղթանակը, մարտական հերթապահությունն առաջին անգամ ստանձնելը: Մինչդեռ, ինչպես հայտնի է, հիշյալ կանոնագիրքը ՀՀ Ազգային ժողովի համապատասխան օրենքով հաստատվել է 1996 թ. դեկտեմբերի 3-ին¹⁷, այսինքն՝ Պաշտպանության բանակի օրը ԼՂՀ օրենքով սահմանելուց գրեթե մեկ տարի ուշ: Եթե անգամ Շուշիի ազատագրումը փորձենք դիտարկել «թշնամու դեմ նշանակալից հաղթանակի» տեսանկյունից, միևնույն է, չենք կարող անտեսել «կազմավորման օրը», որը, ի դեպ, կանոնագրքով նախատեսված դեպքերից առաջինն է: Մեր խորին համոզմամբ՝ ՊԲ կազմավորման ուղին իրավական հարթության վրա բավական տեսանելի ուղիվազովում է, թեև մի շարք առանձնահատկություններից ու օբյեկտիվ պատճառներից ելնելով՝ նրա գաղտնի զարգացումներն իրավաբանորեն ձևակերպվել են բավական ուշ:

Կարծում ենք՝ այլևս անառարկելի է, որ 1992 թ. փետրվարի 24-ը շրջադարձային է եղել ԼՂՀ ԻՊՈՒ կազմավորման համար¹⁸: Փաստորեն 1992 թ. փետրվարի 24-ին ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերը պետական կարգավիճակ են ստացել, ինչը թելադրված էր ինչպես նախընթաց զարգացումներով, այնպես էլ առաջիկա կարևոր ռազմաքաղաքական խնդիրների

¹⁶ Հարցազրույցները կայացել են 2007 թ. ամռանը:

¹⁷ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի ներքին ծառայության կանոնագիրք, Ե., ՀՀ ՊՆ հրատ., 1997, էջ 1, 252 հավելված 5:

¹⁸ Տե՛ս **Հարությունյան Մ.**, Արցախյան պայտերազմը և Պաշտպանության բանակի մարտական ուղին. 1991-1994 թթ.: Պատմ. գիտութ. քնննածուի գիտակ. ստիճանի հայցման արեւնահոսություն, էջ 158-159, **նույնի՝** Արցախյան պայտերազմը և պաշտպանության բանակի մարտական ուղին. 1991-1994 թթ., «Կամառ» (ԿԳԿ-ի տարեգիրք): Գիրք 5, Ե., «Կամառ» գիտական կենտրոնի հրատ., 2015, էջ 56-57, **նույնի՝** Պաշտպանության բանակ: Տե՛ս Ղարաբաղյան ազատագրական պայտերազմ. 1988-1994: Հանրագիտարան, էջ 549-554:

լուծման անհրաժեշտությամբ: Մինչև 1992 թ. փետրվարի 24-ը Արցախի տարածքում տարերայնորեն ձևավորված աշխարհագրային կամավորական ջոկատները հաջողությամբ իրականացրել են սահմանների և հանրապետության ներսում գտնվող թշնամական հենակետերին մերձակա հայկական բնակավայրերի պաշտպանության ոչ դյուրին խնդիրը: Հենց այդ խնդրից է բխել նաև ադրբեջանցիներով բնակեցված վտանգավոր կրակակետերի ու հենակետերի վնասագերծման անհրաժեշտությունը. ադրբեջանցիները շրջափակել էին ճանապարհները, ավազակային հարձակումներ էին գործում խաղաղ բնակչության վրա և կողոպտում հանրային ու մասնավոր ունեցվածքը և, վերջապես, պարբերաբար գնդակոծում էին հայկական բնակավայրերը: 1991 թ. աշնանը Հաղթոթի շրջանում իրականացված ռազմագործողությունների շարքը, որոնց ընթացքում ազատագրվել են «Կոլցո» գործողության ժամանակ բռնագավթած բնակավայրերի մի մասը և Տողը, նույն տարվա դեկտեմբերին Ասկերանի շրջանի Ջամիլուի, Լեսնոյեի, Մարտակերտի շրջանի Իմարաթ-Քարավանդի (Քարահունջի), Ումութլուի (Ծաղկաշենի) և Ստեփանակերտի արվարձան Կրկժանի համար մղված մարտերը, 1992 թ. ձմեռային ռազմարշավի հաջողությունները Կրկժանում, Մալիբեկլուում, Ղարադաղլուում (այժմ՝ Վարանդա) և Վերին Վեյսալուում ցույց են տվել Արցախի ինքնապաշտպանության ուժերի որակական աճն ու մարտունակության բարձրացումը, հրամանատարների ու ազատամարտիկների մարտավարական հմտությունների և փորձի բազմապատկումը: Փաստորեն հասունացել էր Արցախի ինքնապաշտպանության ուժերին իրավական կարգավիճակ շնորհելու պատմական պահը: Մյուս կողմից՝ Ստեփանակերտի օդանավակայանի ազատագրման ու Խոջալուի կրակակետերի ճնշման պատասխանատու և վճռորոշ ռազմագործողությունից առաջ պահանջված էր հայրենի իշխանությունների աջակցությունը հայ կամավորական-ազատամարտիկներին, ինչը կբարձրացներ նրանց մարտական ոգին, կբազմապատկեր հաջողությունը նվաճելու վճռականությունը:

Վերոհիշյալ նկատառումներից ելնելով՝ ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1992 թ. փետրվարի 24-ի Հ. ՆԽ-0019-1 որոշումը ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերի մասին կարելի է բնորոշել որպես նորաստեղծ հանրապետության սահմանները հաջողությամբ պաշտպանող աշխարհագրային-կամավորական ջոկատներին պետական ու իրավական աջակցություն, յուրօրինակ խրախուսում և, ամենակարևորը, համապատասխան կարգավիճակի շնորհում:

Այդ պատմական որոշումն ընդունելիս ԼՂՀ ԳԽ նախագահությունը ելնում էր այն իրողությունից, որ Լեռնային Ղարաբաղի հայ ազգաբնակչու-

թյան նկատմամբ իրականացվող ցեղասպանության, կողոպուտի ու բռնության քաղաքականությունը և հայկական գյուղերի զանգվածային բռնատեղահանումը հանգեցրել են Լեռնային Ղարաբաղի շահերը պաշտպանելու կոչված կամավորական ջոկատների ստեղծմանը: ԼՂՀ բարձրագույն օրենսդիր մարմնի նախագահությունը նկատի էր առնում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դեմ Ադրբեջանի Հանրապետության հարածուն զավթողական գործողությունները և, վերջապես, նպատակ է ունեցել հաշվառելու զորահավաքային միջոցները և ապահովելու հանրապետության պաշտպանությունը:

ԼՂՀ Գ-Խ նախագահությունը որոշել է զինված ջոկատները ճանաչել որպես ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժեր և դրանք ենթարկել միասնական հրամանատարության: Նկատենք, որ առանձին-առանձին գործող ջոկատների համախմբումը մեկ հրամանատարության ներքո, նրանց ջանքերի համատեղումը հիրավի բարդ խնդիրներ էին, որոնց լուծման համար պահանջվեցին մի քանի այլ որոշումներ, հրամանագրեր և բանակաշինության երկարատև գործընթաց:

ԼՂՀ Գ-Խ նախագահությունը շրջանների ու քաղաքների գործկոմներին և զինկոմիսարիատներին հանձնարարել է մեկամյա ժամկետում անցկացնել հանրապետության բոլոր զինապարտների վերահաշվառում և գորակոչային տարիքի քաղաքացիների հաշվառում: Որոշման երկրորդ կետով ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերում ներգրավված զինապարտները համարվում էին գորակոչված: Այնուհետև զինկոմիսարիատներին հանձնարարվում էր ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերի շրջանային ստորաբաժանումների շտաբների հետ համատեղ կազմակերպել ԼՂՀ պաշտպանության համար զոհվածների, անհայտ կորած և հաշմված անձանց վերահաշվառում¹⁹:

Այնքանաքանակ, այս որոշմամբ իրավաբանորեն ձևակերպվել է ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերի պետական կարգավիճակը, իսկ արդեն զինծառայության մեջ գտնվող զինապարտները ճանաչվել են ԼՂՀ զինված ուժեր գորակոչվածներ: ԼՂՀ-ի՝ խորհրդարանական հանրապետության գերագույն մարմնի նախագահության ընդունած որոշումն անկասկած օրենքի ուժ ունեւ, հետևաբար ԼՂՀ զինված ուժերի կամ Պաշտպանության բանակի ստեղծումը պետք է համարել առնվազն փետրվարի 24-ը: Հավելենք, որ ԼՂՀ Գ-երագույն խորհուրդը Գ-Խ նախագահությունը լիազորել էր ընդունել օրենքներ և դրանց հավասարեցված որոշումներ (ելնելով պատե-

¹⁹ ԱՀ ՊԱ, ֆ. 1, ց. 5, պ. մ. 13, կ. 1, ք. 24:

րազմական իրավիճակից): Նախկին պատգամավորները դա բացատրում են նրանով, որ հակառակորդի նախահարձակման պատճառով պատգամավորների մի մասը զենքը ձեռքին մարտնչում էր ԼՂՀ սահմաններին, ուստի հաճախ դժվար էր քվորում ապահովել, ուստի ԳԽ-ն լիազորել էր նախագահությանը լինել մշտապես գործող մարմին և որոշումներ կայացնել նաև ԳԽ-ի անունից:

1992 թ. փետրվարի 24-ը Արցախի ինքնապաշտպանության ուժերի ստեղծման մեկնակետ ընդունելու օգտին է խոսում նաև Վլադիմիր Հարությունյանի այն վկայությունը, որ 1992 թ. փետրվարին (Խոջալուի ազատագրումից հետո) առաջին զինռոճիկն է տեղափոխել Ստեփանակերտ՝ Լեռնային Գարաբաղի նոր-նոր ոտքի կանգնող կանոնավոր բանակի համար²⁰:

Փետրվարի 24-ի որոշումից հետո Ինքնապաշտպանության ուժերը կամավորականության սկզբունքով համալրելուն զուգահեռ սկսվեց նաև զինապարտների հավաքագրումը: Մանավանդ Շուշիի ազատագրումը նախապատրաստելու կապակցությամբ գարնանը զենքի կոչվեցին այն զինապարտները, որոնք մինչ այդ ընդգրկված չէին ինքնապաշտպանական ջոկատներում:

Մայիսի 9-ը ՊԲ օր հռչակելը կարելի էր հասկանալ, քանի որ այդ օրը ձեռք է բերվել փայլուն ռազմական հաղթանակ, բայց ահա դժվար էր համակերպվել այն մտքին, որ ՊԲ զինծառայողների ծառայության ստաժը հաշվարկվում էր 1992 թ. սեպտեմբերի 1-ից: Ոմանք նույնիսկ պնդում են, որ ՊԲ-ն իբր ստեղծվել է սեպտեմբերի 1-ին²¹: Սակայն փաստն այն է, որ տակավին 1992 թ. օգոստոսի 14-ին ԼՂՀ ինքնապաշտպանության կոմիտեի նախագահի՝ «Պաշտպանական շրջաններ կազմակերպելու և ուժերի ու միջոցների շրջանային լրակազմի կազմակերպական-հաստիքային կառուցվածքի մասին» հրամանագրով ընդամենը ԻՊՈՒ կազմավորման հերթական փուլն է նշանավորվել: Մասնավորապես անցում է կատարվել ավելի խոշոր կանոնավոր ստորաբաժանումների (գումարտակների, դիվիզիոնների) վերակազմավորմանը (մինչ այդ մարտավարական միավորը վաշտն

²⁰ *Арутюнян В., Флаг над чинарой. Рассказы, Е., Авторское издание, 2006, с. 24:*

²¹ *Աբրահամյան-Հայրապետյան Շ., «Այսօրվա մեր նվաճումը դեռ հաղթանակ չէ» (հարցազրույց ԼՂՀ պաշտպանության նախարար-ՊԲ հրամանատար, զեներալ-լեյտենանտ Ս. Բարսեղյանի հետ), «Հայոց աշխարհ», հ. 38, 7 օգոստոսի 1997 թ., էջ 2, Աբրահամյան Հ., Մարտնչող Արցախը, գիրք Գ (1985-2000), էջ 560:*

եր), ինչպես նաև ստեղծվել են 6 պաշտպանական շրջաններ: Փաստորեն օգոստոսի 14-ի համապատասխան հրամանագրի կենսագործման երկար ու դժվարին ճանապարհին սեպտեմբերի 1-ը մյուս օրերից առանձնացել է սուկ նրանով, որ ամսվա սկիզբն էր, ուստի նոր հրամանները գրվեցին, ու զինոճիկների հաշվարկումը սկսվեց հենց այդ օրից: Ուստի սեպտեմբերի 1-ը բանակի ստեղծման օր համարելը, ըստ էության, հիմնավորված չէ²²: Մինչդեռ 1992 թ. փետրվարի 24-ի որոշումը ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերի մասին հանդիսացել է բանակի ստեղծման իրավական հիմքը և ռազմապաշտպանական ոլորտի հետ կապված հետագա բոլոր որոշումների մեկնակետը:

Պատմաբան Մ. Հարությունյանի սահմանած՝ ՊԲ-ի ստեղծման գործընթացի 4 փուլերի²³ ներկայացումը, կարծում ենք, ավելի համոզիչ կդարձնի խնդրո առարկա տեսակետը:

Սկզբնական փուլում՝ 1988 թ. փետրվարի 22 - 1992 թ. փետրվարի 24-ի ընթացքում, ձևավորվել են մի շարք կամավորական-ինքնապաշտպանական ջոկատներ ու աշխարհագրային խմբեր, որոնք սկզբնավորվել են Ադրամից Ասկերան ավանի վրա ադրբեջանցիների հարձակումից ու սումգայիթյան եղեռնագործությունից անմիջապես հետո և, ինչպես նշվել է, պաշտոնական կարգավիճակ են ստացել 1992 թ. փետրվարի 24-ին՝ ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության համապատասխան որոշմամբ: Փաստորեն ԻՊՈՒ ստորաբաժանումների մեծամասնության կազմավորումը 1991 թ. ամռանը և աշնանը հիմնականում ավարտվել էր, իսկ արդեն 1992 թ. փետրվարի 24-ին օրինականացվել է ապագա կանոնավոր բանակի կորիզի ձևավորումը: Այդ ժամանակ ինքնապաշտպանական ջոկատների

²² Տե՛ս **Հարությունյան Մ.**, Արցախյան պատերազմը և Պաշտպանության բանակի մարտական ուղին. 1991-1994 թթ.: Պատմ. գիտութ. ֆեկնածուի գիտակ. ստիճանի հայցման արեւնախոսություն, էջ 86-88, 129-130, **նույնի**, Արցախյան պատերազմը և պաշտպանության բանակի մարտական ուղին. 1991-1994 թթ., «Կանառ» (ԿԳԿ-ի տարեգիրք): Գիրք 5, Ը., էջ 109-113:

²³ **Հարությունյան Մ.**, Արցախյան պատերազմը և Պաշտպանության բանակի մարտական ուղին. 1991-1994 թթ.: Պատմ. գիտութ. ֆեկնածուի գիտակ. ստիճանի հայցման արեւնախոսություն, էջ 158-159, **նույնի**, Արցախյան պատերազմը և պաշտպանության բանակի մարտական ուղին. 1991-1994 թթ., «Կանառ» (ԿԳԿ-ի տարեգիրք): Գիրք 5, էջ 8, 199-200, **Հարությունյան Մ.**, Պաշտպանության բանակ: Տե՛ս Գարսաբաղյան ազատագրական պատերազմ. 1988-1994: Հանրագիտարան, էջ 549-554 և այլն:

խնդիրն էր ադրբեջանցիների հարձակումներից պաշտպանել խաղաղ բնակավայրերը: Ըստ անհրաժեշտության տեղերում ստեղծված աշխարհագրային խմբերն առավել վտանգված իրավիճակներում օժանդակություն են ստացել քաղաքներում կազմավորված աշխարհագրային խմբերից ու ջոկատներից: Իսկ հատուկ պատրաստություն անցած կամ զինվորական փորձառություն ունեցող կամավորների մարտունակ ջոկատները գործել են հիմնականում Հյուսիսային Արցախում, Հադրութի սահմանամերձ գոտում, Շուշիի շրջանի հայկական գյուղերում և այլուր²⁴: Հատկանշելի է, որ ջոկատների ստեղծումն ու գործունեությունն իրականացվել են ընդհատակում, որովհետև դրանք ԽՍՀՄ իշխանությունների կողմից դիտվել են օրենքից դուրս, իսկ ՆԳՆ ներքին գործերին (ՆՁ) իրավունք էր վերապահված ցրելու դրանք՝ առգրավելով առկա զենքն ու զինամթերքը: Արցախի ինքնապաշտպանության պատասխանատուների խնդիրները որոշակի փոփոխություններ են կրել ԼՂՀ տարածքից ԽՍՀՄ ՆԳՆ ՆՁ ստորաբաժանումների դուրսբերումից (1991 թ. դեկտեմբերի 26-ից) հետո: Արցախ գործուղված Ա. Տեր-Թադևոսյանի ղեկավարությամբ նոր թափ է ստացել ինքնապաշտպանական ուժերի կազմավորումը: Հադրութի և Մարտունիի շրջաններում դրանցում ընդգրկվել են մոտավորապես 400-ական, Ասկերանում, Մարտակերտում և Ստեփանակերտում՝ ավելի քան 500-ական մարտիկներ: 1991 թ. հոկտեմբեր - 1992 թ. փետրվար ժամանակահատվածում նվաճված մի շարք ռազմական հաղթանակներն ամրապնդել են ինքնապաշտպանական ջոկատների դիրքերը, նկատելիորեն համալրել նրանց սպառազինությունը, հրամանատարական կազմը մարտավարական փորձ է ձեռք բերել, բարձրացել է հայ ռազմիկների մարտական ոգին: Դրանք գործոններ էին, որոնք առավելագույնս նպաստել են ազատամարտիկների մեջ սեփական ուժերի նկատմամբ վստահության ու հաղթելու վճռականության ձևավորմանը, որոնց շնորհիվ հաջողվել է համեմատաբար կարճ ժամանակամիջոցում՝ մինչև 1992 թ. մայիսի 18-ը, ճնշել ԼՂՀ տարածքի թշնամական գրեթե բոլոր կրակակետերը²⁵:

Մշտապես կատարելագործվել է նաև ղեկավարման համակարգը՝ կադրային ու կառուցվածքային բարելավումների միջոցով: Դրա վկայությունն

²⁴ Ավելի հանգամանալից տես **Հարությունյան Մ.**, *Արցախյան պատերազմի սկիզբը և Շուշիի ազատագրումը*, էջ 27-29:

²⁵ Տես նաև **Հարությունյան Մ.**, *Արցախի ինքնապաշտպանության ուժերի կազմավորումը*, «ԱրՊՀ զինական տեղեկագիր», Ս., 2000, հ. 1, էջ 80-83:

էր աֆղանական պատերազմի փորձառու հրամանատարներից* գնդապետ Ա. Ի. Տեր-Թադևոսյանի նշանակումը Արցախի ինքնապաշտպանության ուժերի հրամանատար²⁶: Պետք է վրիպակ համարել նաև պատմաբան Հրանտ Աբրահամյանի հետևյալ տողը. «Դեռևս փետրվարի 24-ին ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահությունը որոշում էր ընդունել ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերի (ԻՊՈՒ) հրամանատար նշանակել գնդապետ Ա. Տեր-Թադևոսյանին»²⁷, քանի որ վերջինս այդ պաշտոնում նշանակվել է 1992 թ. մարտի 4-ին²⁸: Կատարելագործելով պաշտպանության ոլորտի կոլեգիալ ղեկավարման համակարգը՝ նույն օրը հաստատվել է նաև ԼՂՀ պաշտպանության խորհրդի կազմը՝ ԼՂՀ ԳԽ խոսնակ Ա. Սկրտչյանի նախագահությամբ²⁹: Ինչպես արդեն նշվել է, մարտի 26-ին ԼՂՀ նախարարների խորհրդին առընթեր ստեղծվել է Պաշտպանության կոմիտե, որն այնուհետև վերանվանվել է Ինքնապաշտպանության կոմիտեի, որի նախագահ է նշանակվել Ս. Սարգսյանը³⁰: Նորաստեղծ մարմինը, առաջնորդվելով ԼՂՀ ԳԽ և ՆԽ որոշումներով ու կարգադրություններով, կազմակերպել է ինքնապաշտպանական ջոկատների միավորման, բանակի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծման գործը, ձևավորել ու ղեկավարել է ԻՊՈՒ վարչության աշխատանքները: Տեղին ենք համարում անդրադառնալ նաև Պաշտպանության կոմիտեն Ինքնապաշտպանության կոմիտեի փոխակերպելու հարցին: Դեռևս չի հաջողվել որևիցե վավերագիր գտնել, որտեղ ամրագրված ու հիմնավորված կլինեի այդ փոխակերպումը. ամենայն հավանականությամբ նման փաստաթուղթ չկա: Մեր կարծիքով, Պաշտպանության կոմիտեն Ինքնապաշտպանության կոմիտեի է վերանվանվել 1992 թ. օգոստոսի 15-ից հետո, որպեսզի այդ օրը ստեղծված Պաշտպանության պետական կոմիտեի անվան հետ շփոթմունքի տեղիք չտա:

* Մեր հայրենակցի հրամանատարական շիրքը և հնարամտությունը բազմիցս զգացած բընամին նրան անվանել է «լեռնային աղվես» (լրեն *Кузьмино А.*, *Письмо с того света*, «Солдат удачи», N 6, 1998, с. 18, примечание N 7):

²⁶ Տե՛ս ԼՂ ՊԱ, ֆ. 1, ց. 5, պ. մ. 13, կ. 1, թ. 26:

²⁷ **Աբրահամյան Հ.**, Կանավորական ջոկատներից մինչև պաշտպանության բանակի սրեղծումը, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Ե., 2006, հ. 3, էջ 128:

²⁸ ԼՂ ՊԱ, ֆ. 1, ց. 5, պ. մ. 13, կ. 1, թ. 26:

²⁹ Տե՛ս ԼՂ ՊԱ, ֆ. 1, ց. 5, պ. մ. 13, կ. 1, թ. 29:

³⁰ Տե՛ս ԼՂՀ կառավարության արչանագրային բաժին, ԼՂՀ ՆԽ 1992 թ. մարտի 26-ի նիստի արչանագրություն, հ. 3, թ. 2:

ՊԲ կազմավորման երկրորդ փուլի (1992 թ. փետրվարի 24 - օգոստոսի 14) հիմնական առանձնահատկությունն այն էր, որ ավարտին է հասցվել ԼՂՀ ներսում ազատագրական մարտերի շարքը, պատերազմը «նահանջել» է հանրապետության սահմաններից անդին, այսպես կոչված Ադրբեջանի և ԼՂՀ-ի միջև հակամարտությունը թևակոխել է որակական նոր փուլ: Ամենանշանակալի իրադարձությունը Շուշիի ազատագրումն էր մայիսի 9-ին, որն առաջօր նշվում է նաև որպես Պաշտպանության բանակի օր:

ԼՂՀ ԻՊԿ նախագահի՝ «Պաշտպանական շրջանային լրակազմի ուժերի ու միջոցների կառուցվածքի մասին» հրամանով 1992 թ. օգոստոսի 14-ին մեկնարկել են 6 պաշտպանական շրջանների ստեղծման աշխատանքները³¹: Միաժամանակ, առկա նյութական ու ռազմական հնարավորություններն առավել արդյունավետ օգտագործելու, իշխանության բոլոր լծակները մեկտեղելու և ռազմաճակատում արմատական բեկում մտցնելու նպատակով 1992 թ. օգոստոսի 15-ին ստեղծվել է ԼՂՀ ՊՊԿ՝ Ռ. Քոչարյանի նախագահությամբ:

ՊԲ կազմավորման երրորդ փուլում (1992 թ. օգոստոսի 14 - 1993 թ. նոյեմբերի 10) նկատելի հաջողություններ են ձեռք բերվել ինչպես բանակաշինության, այնպես էլ հակառակորդի կրակակետերի ու ռազմական հենարանների վնասագերծման ասպարեզներում: Այս ամենը հիմք է ծառայել 1993 թ. նոյեմբերի 10-ին ԼՂՀ ՊՊԿ նախագահ Ռ. Քոչարյանի հրամանով ԻՊՈՒ-ի՝ ԼՂՀ ՊԲ-ի վերակազմավորումն ամրագրելու համար³²: ԼՂՀ ԻՊՈՒ-ն ՊԲ-ի վերակազմավորելու մասին 1993 թ. նոյեմբերի 10-ի ՊՊԿ նախագահի հրամանագիրը, որը Մ. Հարությունյանի կողմից է շրջանառության մեջ դրվել, մեջբերել են նաև Ս. Օհանյանը³³, Ս. Հասրաթյանը³⁴, Տ. Հակոբյանը³⁵ և ուրիշ հեղինակներ:

ՊԲ հրամանատար է նշանակվել երիտասարդ գնդապետ Ս. Բաբայանը, առաջին տեղակալ՝ փորձառու զինվորական մասնագետ, հրետանու զեներալ-մայոր Ք. Իվանյանը:

³¹ Տե՛ս ԱՀ ՊՆԱ, ԼՂՀ ԻՊԿ նախագահի հրամանագրեր. գործ հ. 1, հրաման հ. 2, թ. 3-4:

³² Տե՛ս ԱՀ կառավարության արձանագրային բաժին, ԼՂՀ ՊՊԿ նախագահի որոշումները. Արձ. հ. 33, որոշում հ. 323:

³³ Օհանյան Ս., 21-րդ դարի բանակը, Ե., «Տիգրան Մեծ», 2007, էջ 23:

³⁴ Հասրաթյան Ս., Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պաշտպանության բանակ, Ե., 2012, էջ 47:

³⁵ Հակոբյան Տ., ԼՂՀ հռչակումը և պետական շինարարության գործընթացը (1991-1994 թթ.), Ե., «Էդիթ պրինտ», 2011, էջ 130:

ՊԲ կազմավորման չորրորդ փուլը մի յուրօրինակ փորձաշրջան էր թե՛ հրամանատարության և թե՛ զինանձնակազմի համար: Օմարի լեռնանցքից մինչև Արաքս գետը ձգվող ռազմաճակատի ողջ երկայնքով Ադրբեջանի լայնածավալ հարձակումներին համարժեք հակահարված տալը, հաստիքակառուցվածքային ու կադրային բարելավումները հիմք են դարձել 1994 թ. հունվարի 4-ին ՊԲ կառուցվածքը ԼՂՀ ՊՊԿ նախագահի կողմից հաստատելու համար, ինչը փաստորեն նշանավորել է ՊԲ կազմավորման ավարտը³⁶:

Հիրավի, ՊԲ ստեղծումը կարևոր նշանակություն է ունեցել հակառակորդի նախահարձակման կասեցման և պետական շինարարության ասպարեզում նվաճումներն ամրապնդելու համար:

Այսպիսով, ինչպես հստակ երևում է վերոգրյալից, Պաշտպանության բանակը անցել է կազմավորման համեմատաբար կարճատև, բայց հագեցած ու բովանդակալից ուղի, որն արձանագրված է նաև համապատասխան որոշումներով ու հրամանագրերով: Մեր կարծիքով, իրավաբանորեն ՊԲ-ի կազմավորման օրը 1992 թ. փետրվարի 24-ն է, երբ մինչ այդ տարերայնորեն կազմավորված ինքնապաշտպանական-կամավորական ջոկատները պետական կարգավիճակ են ստացել: Այդուհանդերձ, չառարկելով Մայիսի 9-ը նաև որպես ՊԲ օր նշելու ավանդույթի շարունակմանը, ժամանակին Մ. Հարությունյանն առաջարկել է զինձառայողների ծառայության ստաժը հաշվարկել գոնե 1992 թ. փետրվարի 24-ից, բայց ոչ երբեք նույն թվականի սեպտեմբերի 1-ից, ինչպես անարդարացիորեն արվում էր մինչև 2007 թվականը:

1992 թ. փետրվարի 24-ին հաջորդած գրեթե 2 տարիների ընթացքում Պաշտպանության բանակն անցել է կազմավորման հերթական փուլերը և արդեն 1994 թ. հունվարի 4-ին հասել եզրագծին, ինչը փաստվել է ՊՊԿ նախագահի վերոհիշյալ հրամանագրով: Անշուշտ, բանակաշինությունն անընդհատ գործընթաց է, և երբևէ այն կանգ չի առնում, ուստի խոսքը իրավականորեն կազմավորվելու ավարտի մասին է:

Ընդհանրացնելով կարող ենք փաստել, որ ՊԲ կազմավորման հարցը պատմագրության մեջ լայն քննարկման առարկա չի եղել: Սույն հրապարակմամբ փորձել ենք խնդրո առարկա թեմայով ուսումնասիրությունների հեղինակների ուշադրությունը հրավիրել այն փաստին, որ 1992 թ. սեպտեմբերի 1-ը Պաշտպանության բանակի օր համարելը իրավական ու պատմա-

³⁶ Տե՛ս ԱՀ կառավարության արչանագրային բաժին, ԼՂՀ ՊՊԿ նախագահի որոշումները. Արձ. հ. 36, որոշում հ. 357:

կան հիմքեր չունի, հետևաբար այդ վրիպակը գրքից գիրք մեխանիկորեն փոխադրելը հակասում է պատմագրության գիտականության սկզբունքին:

**ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՐՅԸ
ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՁ
(ՊԲ ՀԱՍՏԻՔԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՆՈՐ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԻ
ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ 20-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ)**

***Մ. Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, պարմական գիտությունների քեկնածու,
դոցենտ, «Կաճառ» գիտական կենտրոնի ղեկավար,
Ա. Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, «Կաճառ» գիտական կենտրոնի
ավագ գիտաշխատող, Հ. Ս. ԱՎԱՆԵՍՈՎ, ՄՄՀ Կովկասագիտության
կենտրոնի աշխատակից***

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Արցախի պաշտպանության բանակի՝ որպես կանոնավոր զինված ուժերի կազմավորման հարցի ուսումնասիրությունը հրատապ է Ադրբեյջանի ագրեսիայի հետևանքով հարկադրված զինված ինքնապաշտպանության դիմելու՝ Արցախի հայ ազգաբնակչության՝ միջազգային իրավունքով ամրագրված գործողությունների արդարացիության փաստը հանրահռչակելու տեսակետից:

Թեմային վերստին անդրադառնալը պահանջված է նաև այն հանգամանքով, որ որոշ հեղինակներ, անտեսելով գիտության արդի նվաճումները, այդ թվում նաև ՊԲ կազմավորման հիմնահարցերի գիտական ուսումնասիրությունների արդյունքները, շարունակում են նախկին սխալները կրկնել և անհարկի շրջանառել, որոնք ակնհայտորեն խոչընդոտում են ճշմարտության որոնումների առաջընթացը ու վնասում տեղեկության պատերազմում հայկական դիրքերի ամրապնդմանը, Ադրբեյջանի ագրեսիվ քաղաքականության պատճառով առաջացած հակամարտության վերաբերյալ օբյեկտիվ հասարակական կարծիքի ձևավորմանը:

Այս համապատկերի վրա հողվածում քննության են առնվել ՊԲ կազմավորման մի քանի հիմնահարցերը և դրանց լուսաբանման ուղղությամբ հայ պատմագրության նվաճումները:

**ВОПРОС ФОРМИРОВАНИЯ АРМИИ ОБОРОНЫ
В ИСТОРИОГРАФИИ
(К 20-ЛЕТИЮ УТВЕРЖДЕНИЯ НОВОЙ
ШТАТНО-ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ АО)**

*М. А. АРУТЮНЯН, кандидат исторических наук, доцент,
руководитель научного центра «Качар», А. А. АРУТЮНЯН, старший
сотрудник научного центра «Качар», О. С. АВАНЕСОВ, сотрудник
Центра кавказоведения университета «Месроп Маштоц»*

РЕЗЮМЕ

Изучение вопроса формирования Армии Оборона Арцаха как регулярных вооруженных сил является актуальным с точки зрения обнародования факта справедливости действий армянского населения Арцаха, закрепленных в международном праве, по применению вооруженной самообороны в результате агрессии Азербайджана.

Поводом для возвращения к этой теме является тот факт, что некоторые авторы, игнорируя современные научные достижения, в том числе результаты научных исследований проблем формирования Армии обороны, продолжают повторять прежние ошибки и бессмысленно их распространять, что явно препятствует поискам истины, мешает укреплению позиций Армении в информационной войне и формированию объективного общественного мнения о конфликте, вызванном агрессивной политикой Азербайджана.

В данной статье мы рассмотрели несколько вопросов формирования Армии обороны и достижения армянской историографии по их освещению.

**THE PROBLEM OF THE FORMATION OF DEFENCE
ARMY IN THE HISTORIOGRAPHY
(ON THE 20th ANNIVERSARY OF ESTABLISHMENT OF DEFENCE
ARMY STUFF NEW STRUCTURE)**

*M. A. HARUTYUNYAN, Candidate of Historical Sciences, Associate
Professor, Head of «Kachar» Scientific Center,
A. A. HARUTYUNYAN, Senior Researcher at «Kachar» Scientific Center,
H. S. AVANESOV, Employee of Center of Caucasus Studies
of the «Mesrop Mashtots» University*

SUMMARY

The study of the issue of formation of the Artsakh Defense Army as a regular armed force is urgent in terms of declaring the truthfulness of the actions enshrined in international law of the Armenian population of Artsakh for applying armed self-defense as a result of Azerbaijan's aggression.

Reacting to the subject again is also required by the fact that some authors, ignoring the current scientific achievements, including the results of the scientific studies of the problems of the formation of the Defense Army, continue to repeat past mistakes and unduly circulate them which obviously hamper progress and search of truth seekers, disturb strengthening the Armenian positions in the information war and the formation of an objective public opinion on the conflict caused by the aggressive policy of Azerbaijan. In this article we examined several issues of the formation of the Defense Army and the achievements of illustrating Armenian historiography on their coverage.